

Sanja Vulić  
Zagreb

## PRILOG UTVRĐIVANJU GOVORNE OSNOVICE RUKOPISNOG GRADIŠĆANSKOHRVATSKOG RJEČNIKA

**UDK: 808.62(436.3) -3**

*Rad primljen za tisak 17.12.1999.*

*Čakavska rič, Split, 1999., br. 2*

***Pregledni članak***

***Survey article***

*Recenzenti: Joško Božanić, Josip Lisac*

U radu se, uz prikaz dosadašnjih, donose nove spoznaje koje mogu pridonijeti preciziranju govorne osnove novootkrivenoga gradišćanskohrvatskoga rukopisnog rječnika nastalog sredinom 18. stoljeća.

U posljednjih je dvadesetak godina objavljeno petnaestak raznovrsnih gradišćanskohrvatskih rječnika. Među njima brojčano prevladavaju manji dijalekatni rječnici koji ilustriraju sadašnje stanje jednoga ili više mjesnih govora, a donedavno se samo *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen* Istvána Nyomárkayja odnosio isključivo na povijest gradišćanskohrvatskoga jezika. Međutim, nedugo nakon objavljivanja toga rječnika, ravnatelj Županijskoga arhiva u zapadnomadžarskomu gradu Sambotelu György Tilcsik, pronašao je, zajedno s arhivarom Péterom Dominkovitsom, djelomice oštećen i nedovršen gradišćanskohrvatsko-madžarski rukopisni rječnik nepoznatog autora iz sredine 18. stoljeća. Odgovornoga posla priređivanja toga staroga rukopisnog rječnika za tisak, prihvatio se upravitelj muzeja »Savaria« u Sambotelu dr. Šandor Horvath, gradišćanskohrvatski etnolog rodnom iz Narde u zapadnoj Mađarskoj, nedaleko od austrijsko-madžarske državne granice. Da bi tako zahtjevan posao mogao uspješno privesti kraju, pomogli su mu prof. dr. Nikola Benčić i književnik

Jurica Čenar. Obradba je pokazala da je taj rječnik prvotno sadržavao oko 1990 riječi, od kojih je sačuvano 1869.

Pokušavajući odgonetnuti mjesto i vrijeme nastanka rječnika, obrađivači su izvršili jezikoslovnu i grafijsku analizu novootkrivene leksikografske građe. Zato je u uvodnom dijelu rječnika provedena i kratka fonološka analiza gradišćanskohrvatske građe. Utvrđuje se da je refleks poluglasa vokal *a*, a refleks jata ikavsko-ekavski (1, 17)<sup>1</sup>. Još se navodi nedosljedno bilježenje protetskoga *-j* i fakultativna promjena *-j>d'*, zatim čuvanje dočetnoga *-l* na kraju sloga ili riječi, jasno razlikovanje *č* i tipično čakavskoga *t'* (čija je artikulacija različita od izgovora fonema *ć*), pa šćakavizam, sporadična depalatalizacija *lj* i *nj* te nedosljedno čuvanje fonema *h* (1, 18-19). Uz ta se točna zapažanja potkrala i pokoja pogriješna tvrdnja kao npr. da »konsonanti *r* i *l* – ako činu slog – daju *lu* i *r* ili *er*: kot **Golub...Berk...**« (1, 18). Navedeni prvi primjer pokazuje da, premda se željela istaći razlika između neslogotvornoga i slogotvornoga *r* i *l*, to nije u potpunosti i učinjeno. Naime, u primjeru *golub* slijed *l+u* nije kontinuantna slogotvornog fonema *l*. Slijed *lu* u toj je riječi kontinuantna slijeda sonantnoga *l* i praslavenskoga nazalnoga samoglasnika *ǫ* u praslav. riječi \**gǫlobǫ*. S druge strane, u slijedu *e + r* u riječi *berk* riječ je o slogotvornom *r* koje se ostvaruje sa svarabaktičkim vokalom *e*. Mnoštvo primjera u rječniku dokazuje da je samoglasničko *r* zabilježeno kao *er*, dok je *r* uvijek oznaka za neslogovno *r*. Može se još upozoriti da ostvaraj *tuliko* umjesto *toliko* nije tipična čakavska pojava, kako se navodi u uvodnom dijelu rječnika (1, 19). Naime, ima čakavskih dijalekata i grupa govora kojima taj ostvaraj uopće nije svojstven. S druge je strane uobičajen u kajkavskom narječju. Kad je pak riječ o gradišćanskohrvatskim govorima, inačica *tuliko* uobičajena je u govorima srednjočakavskoga dijalekta, a susreće se i u ponekim gradišćanskohrvatskim govorima južnočakavskoga dijalekta, u ponekim štokavsko-čakavskim govorima Štoja te u ponekim štokavskim govorima Vlaha<sup>2</sup>. Ipak, ovom je prigodom bitno istaći da su ostvaraji *kuliko*, *tuliko*, *vuliko* i sl., među inim, karakteristični i za područje Dolinaca s kojega potječe pronađeni rječnik. Naime, na temelju prove-

<sup>1</sup> Prvi broj u zagradi označuje redni broj bibliografske jedinice u popisu literature i izvora, a drugi broj ili brojevi označuju stranice u tekstu na koji se pojedina bibliografska jedinica odnosi.

<sup>2</sup> G. Neweklowski je zabilježio ostvaraje *kuliko* i *tuliko* u govorima Hrvatskoga Groba (4, 113) i Novoga Sela u Slovačkoj (4, 88), Haca i Poljanaca (4, 80) te Dolinaca (4, 106) koji svi pripadaju srednjočakavskomu dijalektu čakavskoga narječja. Također ih je zabilježio i u

dene jezikoslovne raščlambe, priređivač je zaključio da je leksička građa prikupljena na području današnjega srednjega Gradišća u Austriji i susjednih sela u zapadnoj Mađarskoj, tj. na području gdje živi gradišćanskohrvatska skupina poznata pod imenom Dolinci. Ta je tvrdnja točna jer navedene jezične značajke jasno upućuju na zaključak da dijalekatna osnovica rječnika pripada upravo skupini dolinačkih govora unutar rubnoga poddijalekta srednočakavskoga dijalekta čakavskoga narječja. O kojemu je pak konkretnom mjesnom govoru riječ znatno je složenije odrediti.

U uvodnom se dijelu rječnika kao moguća govorna osnovica najviše spominju na teritoriju nekadanje zapadne Ugarske govor Frakanave (danas u Austriji) te obližnjih sela Priske, Unde i Temerja s mađarske strane granice (1, 12 i 24). Tu je teritorijalnu odrednicu, uz stanovite ograde, moguće i točnije utvrditi. Kao što je već spomenuto, slogovno se *r* bilježi slijedom *er*, i to redovito. Za tō je moguće navesti mnoštvo potvrda u rječniku, npr. *čerljen* (*cserlyén*) (1, 155), *černa* (*cserna*) (1, 155), *červ* (*cserv*) (1, 155), *gerbávi* (1, 159), *gerč* (*gercs*) (1, 159), *germ* (1, 159), *herbát* (1, 161), *kerčenje* (*kercsénje*) (1, 164) itd. Nakon pregleda građe, priređivač je zaključio da je autor bilježio riječi po sluhu, tj. onako kako ih je čuo. Takva postavka, ali i sâma dijalekatna osnovica teksta, isključuju mogućnost da je *e* u toj skupini samo grafijska manira kao što je uobičajeno u tekstovima kajkavskih i slavonskih iz 18. stoljeća. Prema tome, u rukopisnom gradišćanskohrvatskom čakavskom rječniku, u primjerima sa zabilježenim slijedom *e + r*, taj se slijed tako i izgovarao, tj. *er*, što znači da se slogotvorno *r* ostvaruje sa svarabaktičkim vokalom *e*. Time se isključuju mjesni govori Frakanave i Unde kao moguće jezične osnovice

---

ponekim govorima južnočakavskoga dijalekta čakavskoga narječja, npr. u Prašćevu (4, 147), u ponekim štokavsko-čakavskim govorima Štoja, npr. u Čembi (4, 164) te u ponekim štokavskim govorima Vlaha, npr. u Hrvatskom Cikljinu (4, 182). Inače je u govorima južnočakavskoga dijalekta zabilježio ostvaraje *koliko* i *toliko*, npr. u u Novoj Gori i Pinkovcu (4, 147) te u Stinjakima (4, 136), (5, 65 i 141), zatim u govorima Štoja, npr. u Vincietu (4, 164) i Vlaha (4, 182). Ostvaraje *kuliko* i *tuliko* i osobno sam zabilježila u Hrvatskom Grobu dvadesetak godina poslije Neweklowskoga (10, 43, 84 i 103). Gradišćanskohrvatska skupina Haca i Poljanaca živi u sjevernom Gradišću u Austriji, u sjeverozapadnoj Mađarskoj u blizini granice s Austrijom te u Slovačkoj južno od Bratislave u blizini slovačko-austrijsko-mađarske tromeđe. Gradišćanskohrvatska skupina Vlaha živi u Gradišću južno od Dolinaca i sjeverno od Štoja, a gradišćanskohrvatska skupina Štoja obitava južno od Vlaha i sjeverno od govornika južnočakavskoga dijalekta u Gradišću, a ima ih i u susjednim selima u Mađarskoj. Južnočakavskim se dijalektom govori u najjužnijem dijelu Gradišća, uglavnom u Novogradskom kotaru.

toga rječnika<sup>3</sup>. Još jedna bitna fonološka značajka razmatrane građe jest realizacija glagola *vući* i ostalih koji su etimološki s njim povezani. U rukopisnom je rječniku zabilježena glagolska potvrda *obličem* (*oblicsem*) (1, 173) sa sekvencijom *li* kao tipično čakavskim refleksom slogotvornoga *l* u glagolu I. vrste (samoglasnočko *l > lě > lē > li*). Sekvencija *li* rabi se u tom glagolu u govoru Prisike<sup>4</sup>, a u tom je tipu glagola zabilježena i u govoru Temerja u kojemu je potvrđen ostvaraj *vlič* (4, karta 19). Međutim, u prisičkom se govoru ostvaruje i sekvencija *lu* (*vluć*<sup>5</sup> (4, karta 19), *povlut'*) kao kontinuant slogotvornoga fonema *l*. Doduše, danas se u tom govoru usporedno rabi i fonološka inačica *vlit'*, ali uz prefiksalsnu se izvedenicu *povlut'* ne ostvaruje i inačica *povlit'*. S druge strane, samo se govori *svlit'* i *oblit'*<sup>6</sup>. Budući da u rukopisnom rječniku nema drugih potvrda u kojima bi bio moguć slijed *li* ili *lu* nego samo prezentski oblik *obličem*, na temelju spomenutoga slijeda nije moguće isključiti prisički govor kao jezičnu osnovicu rječnika. Usto, osim Prisike i Temerja, još je nekoliko dolinačkih mjesnih govora, koje priređivač nije spomenuo, po do sada navedenim značajkama u potpunosti sukladno govoru Temerja (npr. govori Židana, Mjenova i Fileža). Međutim, jedna leksička značajka isključuje čak četiri govora: Prisike, Temerja, Mjenova i Fileža. Radi se o leksemu u značenju 'kuhinja'. U rječniku je zabilježen samo ostvaraj *(k)uinja* (*((k)uinya*) (1, 167). U Temerju se pak, kao i u Prisiki, rabi riječ *krepljet* (4, karta 44<sup>7</sup>). Leksem sukladan zapisu u rječniku rabi se samo u nedalekom Židanu s mađarske strane granice u fonološkoj inačici *kuhnja*, a također i slogotvorno *r* sa svarabaktičkim vokalom *e*, npr. *kerčma*, *mertvi* te glagoli *vlit'*, *oblit'* itd<sup>8</sup>. Pritom je važno naglasiti da se u ostalim mjestima na tom području rabi ili spomenuta riječ *krepljet*, npr. u Temerju i Prisiki, ili istoznačnica *veža*, npr. u Undi, Plajgoru, Pervanama, Mjenovu,

<sup>3</sup> G. Neweklowsky je u dolinačkim govorima Unde, Frakanave, Gerištofa, Velikog i Malog Borištofa te Kalištofa zabilježio samoglasničko *r* bez svarabaktičkoga vokala (4, 95).

<sup>4</sup> Za taj podatak zahvaljujem kolegici Bernadeti Zdrović koja je rodom iz Prisike.

<sup>5</sup> U primjerima iz osobnih zapisa bilježim čakavsko *t'*, a u primjerima preuzetima od G. Neweklowskoga ostavljam grafem *ć* kojim je taj autor bilježio spomenuti čakavski fonem.

<sup>6</sup> Svi podaci iz prisičkoga govora uz koje nije naveden izvor potječu od Bernadete Zdrović.

<sup>7</sup> Uporabu te riječi u prisičkom govoru potvrdila je i kolegica Zdrović.

<sup>8</sup> Podatke iz židanskoga govora zabilježila sam osobnim terenskim istraživanjem te prema kazivanju kolegice i pjesnikinje Matilde Bölcs kojoj ovom prigodom zahvaljujem. Istodobno valja napomenuti da je ostvaraj *kuhnja* u Židanu zabilježio već G. Neweklowsky (4, karta 44). Prema mojim bilješkama *h* se u toj riječi oslabljeno artikulira, pa i ta činjenica približava židansku realizaciju onoj koja je zapisana u rukopisnom rječniku.

Filežu, Velikom i Malom Borištofu (4, karta 44). U Frakanavi je G. Neweklowsky zabilježio *krepljet*, kao u Temerju i Prisiki (4, 44). Moje su terenske bilješke nešto drukčije. Za starinsku sam seosku kuhinju zabilježila riječ *krpjet*, a za moderniju kuhinju *veža*<sup>9</sup>. Tu se radi o čuvanju starije izvorne frakanavske riječi za stariji pojam, dok se za noviji pojam posuđuje naziv iz susjednih govora. Naime, romanizam *krpjet* smatra se dalmatoromanskim reliktom koji se razvio od deminutivnoga oblika *capreolu* (8, knj. 2, 42). Stoga se može smatrati da su Frakanavci i ostali koji rabe taj leksem, sačuvali taj naziv iz stare domovine. Modernizacijom života starinska je seoska kuhinja ustupila mjesto suvremenoj pa se stvorila potreba za novim nazivom. Frakanavci su taj problem riješili preuzimanjem naziva *veža* iz brojnih obližnjih mjesnih govora. Ta je naziv srazmjerno dobro zastupljen u gradišćanskohrvatskim govorima srednjočakavskoga dijalekta u cjelini, a također je sačuvan iz predmigracijskoga razdoblja. Radi se o riječi praslavenskoga podrijetla koja se razvila iz oblika \**vēz – ja* (8, knj. 3, 584). Leksička inačica *kuhnja* rabi se još u brojnim govorima Vlaha, Štoja te u govorima južnočakavskoga dijalekta, ali ne u okolici Židana. Taj je leksem klasičnolatinskoga ishodišta (8, knj. 2, 244), a preko srednjovjekovne latinske inačice *cocina* prihvaćen je u starovisokonjemačkom (9, 282), odakle je posuđen u nekim slavenskim jezicima (8, knj. 2, 244). Prema potvrđama iz Akademijina rječnika, ta se riječ u hrvatskom jeziku javlja tek od 15. stoljeća (7, 751), a to znači samo stoljeće prije masovnoga preseljenja predaka današnjih gradišćanskih Hrvata. U tom svjetlu ne začuđuje činjenica što se u brojnim gradišćanskohrvatskim govorima ta riječ uopće ne rabi. Kako je ipak u rukopisnom rječniku zabilježena, valja pretpostaviti da je preuzeta iz govora u kojemu se rabila, a to je u ovom slučaju židanski govor koji jedini, od svih dolinačkih govora, zadovoljava sve postavljene kriterije. Doduše, priređivač pretpostavlja da se nepoznati autor rječnika možda poslužio dotadanjim objavljenim gradišćanskohrvatskim djelima ili pak Belostenčevim *Gazofilacijem*. Međutim, način uvrštavanja natuknica u nekanonskom obliku, a dobrim dijelom i njihov fonološki sastav koji otkriva dijalekatne značajke o kojima je već bilo riječi, kao i tematski krugovi kojima natuknice pripadaju, upućuju na zaključak da je taj rječnik ipak temeljen na jednom mjesnom gradišćanskohrvatskom govoru ili grupi govora. Za sada se najvjerojatnijim čini da je to židanski govor koji je i po ostalim značajkama sukladan s rječnikom, npr. *h* se ponekad izgovara, npr.

<sup>9</sup> Tu mi je razliku potvrdio i pučki pisac Joško Weidinger, rodom iz Frakanave, pa mu ovom prigodom zahvaljujem.

*duhovnik*, a ponekad ne, npr. *vernje*<sup>10</sup> u značenju 'vrhnje'. Priređivači rječnika navode sporadično bilježenje dvoglasa u tom rukopisu. Možda je takvo bilježenje uvjetovano ostvarajem *ie* i *uo* samo u pojedinim položajima kao što je to u židanskom govoru (npr. *zeljenje*<sup>11</sup>, *potuok*, *gruojze*, ali *kečka*, *škōlar*<sup>12</sup>, *nōga*<sup>13</sup>, *sinokoša*). Usto, osnovne fonološke značajke, koje su istaknute u Uvodu rječnika, među inim su i značajke židanskoga govora. Ipak, da bi se sa stopostotnom sigurnošću utvrdila jezična osnovica rječnika valjalo bi provesti detaljnu usporedbu židanskoga leksika i pronađenog rječnika, i to u odnosu na okolne govore. Usporedbe na fonološkoj, pa i leksičkoj razini još bi valjalo detaljizirati. Naravno, ne treba isključiti ni mogućnost da je rječnik temeljen na grupi govora, a ne na samo jednom mjesnom govoru. Ipak, dok se ne dokaže suprotno, židanski govor ostaje najvjerojatnijom pretpostavkom za jezičnu osnovicu rječnika koji je, zahvaljujući maru priređivača, značajno obogatio gradišćanskohrvatsku leksikografsku baštinu.

#### LITERATURA I IZVORI:

1. Šandor Horvath: *Rani gradišćanskohrvatsko-ugarski rječnik*, Znanstveni institut Gradišćanskih Hrvatov, Željezno 1998.

2. Helene Koschat: *Die čakavishe Mundart von Baumgarten im Burgenland*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1978.

3. Iva Lukežić: *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1990.

4. Gerhard Neweklowsky: *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1978.

5. Gerhard Neweklowsky: *Der kroatische Dialekt von Stinatz Wörterbuch, Wiener slawistischer Almanach*, Sonderband 25, 1989.

6. István Nyomárkay: *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen*, Szombathely 1996.

7. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, sv. 22, Zagreb 1902.

<sup>10</sup> U rječniku je zabilježen pridjev *duhovni* (1, 158) i imenica *vernje* (*vernje*) (1, 195).

<sup>11</sup> U rječniku je zabilježena natuknica *zelje* (*zélye*) (1, 198).

<sup>12</sup> U rječniku nema te izvedenice, ali je zabilježena polazna imenica *škola* (*skola*) (1, 186).

<sup>13</sup> Potpuno ista realizacija zabilježena je i u rječniku (*noga*) (1, 173).

8. Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 2, Zagreb 1972. i knj. 3, Zagreb 1973.

9. Marko Snoj: *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.

10. Sanja Vulić i Bernardina Petrović: *Govor Hrvatskoga Groba u Slovačkoj, Korabljica 5*, Zagreb 1999.

## CONTRIBUTO ALL'ACCERTAMENTO DELLA BASE, PARLATA DEL VOCABOLARIO MANOSCRITTO DEL CROATO DI GRADIŠĆE

### R i a s s u n t o

Lo studio presenta oltre a quanto fino ad oggi noto, le nuove acquisizioni che possono contribuire alla precisazione della base parlata del vocabolario manoscritto del croato di Gradišće e datato verso la metà del XVIII secolo e recentemente scoperto.

## DETERMINING THE LOCAL IDIOM IN THE MANUSCRIPT OF THE BURGENLAND CROATIAN DICTIONARY

### S u m m a r y

The article revises some already known data and it also offers some new results which will help in determining the local idiom that the newly discovered Burgenland Croatian Dictionary, dating from mid 18<sup>th</sup> century, is based on.